

„Opus mixtum”, nr 1–8, 2013–2020.

Rocznik „Opus mixtum” wydawany jest w Kijowie od roku 2013 przez Ministerstwo Kultury Ukrainy i Muzeum Historii Cerkwii Dziesięcinnej. Jego zawartość stanowią przede wszystkim materiały z corocznych konferencji zatytułowanych „Naukowe Prelekcje Muzeum Historii Cerkwii Dziesięcinnej” organizowanych w ukraińskiej stolicy. Dotychczas ukazało się osiem numerów czasopisma¹. Publikowane w nim artykuły, przeważnie badaczy ukraińskich, dotyczą zagadnień z zakresu historii badań, dziejów, architektury i archeologii Cerkwii Dziesięcinnej, zabytków Góry Starokijowskiej, jak też szerszej średniowiecznej i nowożytnego Kijowa oraz Rusi. Przedmiotem zainteresowania są ponadto badania biografistyczne, a tak że muzealnictwo i restauracja obiektów zabytkowych. Wśród nich znajdują się również teksty poświęcone historii kultury materialnej. Poniżej omówię pokrótce te wybrane.

W najnowszym numerze (8) z 2020 r. Tetjana Lewczenko, Wiaczesław Kryżanows'kyj i Ołeg Iwanow omówili znaleziska porcelany i fajansu pozyskane podczas ratunkowych badań archeologicznych w 2015 r. w Kijowie, przy ul. Olegiws'kiej, nry 24-A–30. Ich datowanie określono na XIX i początek XX w. oraz ustalono, że w większości pochodzą z Anglii. To m.in. fragmenty talerzy z serii z wyobrażeniami zabytków Sankt Petersburga i z symbolicznymi pejzażami prezentującymi inne elementy architektoniczne, a także ułamki naczyń dekorowanych ciemnoniebieską farbą, przygotowaną z użyciem tlenku kobaltu, oraz tzw. porcelany jaspisowej. Fragmenty wyrobów wyprodukowanych we Francji, Niemczech i w Austro-Węgrzech dopełniły, według autorów artykułu, obraz handlowych kontaktów Kijowa w omawianym okresie².

Andrij Czekanows'kyj scharakteryzował natomiast kafle — elementy pieców grzewczych, których rozmaite typy w sporej liczbie znaleziono na terenie kijowskiego Monasteru św. Michała Archaniola o Złoty Kopyłach w latach 1996–1999. Wyprodukowano je w XVI i XVII stuleciu; są analogiczne do wielu innych znalezisk tej kategorii z obszaru miasta, z terenu Ukrainy i Białorusi. Wyróżniono wśród nich m.in. kafle garnkowe i miskowe oraz płytowe, dekorowane wyobrażeniami figuralnymi i symbolicznymi — anida, Samsona, śmierci na koniu, a także dwugłowego orła i lwa. Podkreślono, że opisywane zabytki odpowiadają zasadniczo głównym etapom w rozwoju kaflarstwa w Europie Środkowo-Wschodniej³.

W numerze 7 z 2019 r. Jelyżaweta Archypowa dokonała próby systematyzacji brązowych przedmiotów — elementów od wiszących świeczników (były to m.in. tulejki na świece, profit-

¹ Są one dostępne online: <http://mdch.kiev.ua/node/82> (dostęp 22.04.2021).

² Levčenko T., Kryżanovs'kyj V., Iwanov O. 2020.

³ Čekanovs'kyj A. 2020.

ki oraz ażurowe lambrekiny) używanych do oświetlenia wnętrza cerkiewnych znalezione na terenie, na którym do 1240 r. stała Cerkiew Dziesięcinna. Autorka opracowała ich wstępny katalog, zaznaczając, że uwzględnienie wszystkich tego rodzaju staroruskich zabytków „pozostaje kwestią przyszłości”⁴.

Ołena Żuruchina scharakteryzowała zaś typy szklanych naczyń wydobytych w Kijowie z grobów datowanych na XII–XIII w. Omówiła sposób ich wykonania, podkreślając, że była to „staroruska produkcja”⁵. Andrij Czekanows’kij przeanalizował zabytki, na które natrafiono w 1996 r. podczas wykopaliisk prowadzonych po północnej stronie Cerkwi Zaśnięcia Matki Bożej Pyrochoszczy na Padole w Kijowie. Odkryto wówczas zabawki z pierwszej połowy XVIII w. — gliniany gwizdek w kształcie konia oraz pochodzące z XVII–XVIII w. fragmenty ceramicznych fajek do palenia tytoniu — cybuchów i główek, w tym jedną dekorowaną szklanymi paciorkami. Nie stwierdzono na nich śladów użytkowania, w związku z czym wysunięto hipotezę, że znalezione je niedaleko od miejsca ich sprzedaży⁶. Są one podobne do akcesoriów o identycznej funkcji wydobytych w Kijowie, które również zostały przywołane w tekście.

Tetjana Lewczenko i Wiaczesław Kryżanows’kij zaprezentowali natomiast angielskie fajanse z drugiej połowy XIX w. — wyroby odkryte w latach 2008–2009 w trakcie prac archeologicznych przy ulicy Ołesia Honczara nr 17–23. Stojące tam budynki zamieszkiwały niegdyś rodziny emerytowanych oficerów. Opisane egzemplarze to przykłady talerzy zdobionych wyobrażeniami najważniejszych budynków kilku rosyjskich miast — Moskwy Sankt-Petersburga i Odessy oraz pejzażami symbolicznymi⁷.

W 2018 r., w numerze 6 periodyku ukazały się m.in. artykuły na temat szkła okiennego w średniowiecznym Kijowie i odkrytych w 2017 r. na terenie uroczyska Wał w Czernihowie pozostałości po ceglanej konstrukcji, którą uznano za piec do wypalania wapna. W pierwszym z nich Ołena Żuruchina podkreśliła, że fragmenty szkła okiennych znajdujące się w mieście głównie podczas badań przy obiektach monumentalnych, zwłaszcza w rejonie świątyń, jak również w miejscach, gdzie zlokalizowano pozostałości po średniowiecznych warsztatach szklarskich. W innych ośrodkach ukraińskich zabytki tej kategorii pozyskiwane są też na terenie zabudowań należących do zamożnych mieszczan⁸. Natomiast w drugim tekście Ołena Czernenko zwróciła uwagę, że konstrukcja opisywanych przez nią średniowiecznych wapienników nadal nie jest dostatecznie zbadana. Odkryte w Czernihowie urządzenie przypuszczalnie działało w XII–XIII w. aż do chwili zniszczenia, gdyż znalezione w nim nagromadzenie kredy⁹.

W numerze 5 z roku 2017 Ołena Żuruchina przedstawiła zagadnienia związane z proveniencją i zastosowaniem szklanych naczyń identyfikowanych jako służące do picia puchary „stożkowate” (w polskim piśmiennictwie zwane dzwonowatymi). Ich fragmenty pozyskiwane są podczas badań archeologicznych w Kijowie oraz w innych miastach ukraińskich, białoruskich i rosyjskich (ale tak że polskich — o czym tu nie wspomniano). Zdaniem Autorki najbliższe analogie to wczesnośredniowieczne lampy bizantyjskie; część badaczy ukraińskich uważa je za wyroby o tej właśnie funkcji, także za lampy oliwne¹⁰.

Lesia Czmił, Natalia Chamajko i Elwira Poczynok omówiły natomiast historię fabryki fajansu w nieistniejącej dziś osadzie Meżyhory (obecnie w granicach wsi Nowi Petriwci, w rejonie wyszogrodzkim); powołana do życia w 1798 r. ukazem Pawła I funkcjonowała do

⁴ Arhipova È. 2019, s. 16.

⁵ Żuruchina O. 2019, s. 82.

⁶ Czekanows’kij A. 2019, s. 122–123.

⁷ Levčenko T., Kryżanows’kij V. 2019.

⁸ Żuruchina O. 2018.

⁹ Czernenko O. 2018, s. 188.

¹⁰ Żuruchina O. 2017, s. 174.

lat siedemdziesiątych XIX w. Przedstawiły też wyniki dotychczasowych badań archeologicznych przeprowadzonych w latach dziewięćdziesiątych XX w. oraz w 2014 i 2017 r w miejscu usytuowania wytwórni. Znalaziono tam wiele ułamków wyrobów fajansowych o zróżnicowanym asortymencie, zdobionych i nieornamentowanych, przede wszystkim talerzy, mis i misek, waz, filiżanek¹¹.

W numerze 4 z 2016 r. znalazło się opracowanie dwóch badaczek — Lubow Kłoczko i Natalii Bredis. Podsumowały one rezultaty specjalistycznych analiz fragmentów tkanin z kolekcji Państwowego Muzeum Historii Ukrainy w Kijowie z wykopalisk w latach 1936–1939 na terenie dawnej Cerkwi Dziesięcinnej. Były to wczesnośredniowieczne tekstylia z jedwabiu, lnu i ramii, wyprodukowane w Bizancjum i w środkowej Azji¹².

Natalija Maluk opisała artefakty z jamy odsłoniętej w 1939 r. w zachodniej części nawy głównej Cerkwi Dziesięcinnej. Zarejestrowano je wraz z zalegającymi tam szczątkami kostnymi kobiety i mężczyzny. Uznano, że były to dwie osoby ukrywające się w świątyni, które zginęły w 1240 r. podczas zawalenia się budowli. Przy szkieletach znaleziono monetę wenecką z końca XII w. i liczne kosztowności. Wśród tych cennych ruchomości były m.in. blaszki ze srebra i domieszek innych metali oraz pozłacane (głównie aplikacje naszywane na tkaniny), a także dwa fragmenty bawełny¹³.

Lesia Czmił i Andrij Czekanows'kyj scharakteryzowali zabytki datowane na drugą połowę XVII — pierwszą połowę XVIII w. z badań na ulicy Kyryliw'skiej nr 37 na kijowskim Padole w 2016 r. — gliniane gwizdki i fragmenty fajek¹⁴.

Tetjana Lewczenko i Ołena Koruś opublikowały natomiast wyroby z porcelany i fajansu odkryte podczas prac w 2013 r na terenie Narodowego Rezerwatu „Sofia Kijowska”. Ustalono, że to naczynia z drugiej połowy lub z końca XIX stulecia oraz z początku XX w. Wśród nich zidentyfikowano fragmenty talerzy z kilku wytwórni na ziemiach polskich: Włocławka, Pruszkowa, Ćmielowa¹⁵.

W trzech pierwszych numerach pisma z lat 2013–2015 ukazało się kilka innych interesujących opracowań poświęconych różnym rodzajom zabytków szklanych i glinianych z Kijowa. Były to np. teksty dotyczące wyrobów ze szkła pochodzenia bizantyjskiego z tzw. Górnego Miasta¹⁶, paciorków z tego surowca z badań obejmujących obszar po Cerkwi Dziesięcinnej, odkrytych w 1911 r. w jednym z grobów¹⁷, a także koncentrujące się na problemach przechowywania i konserwacji wyrobów szklanych w kolekcjach muzealnych oraz perspektyw badań nad tymi przedmiotami¹⁸. Jeden z artykułów poświęcony był pozyskanym w tym ośrodku artystycznym naczyniom szklawionym z XVI–XVIII w.¹⁹, kolejny — przedmiotom porcelanowym i fajansowym z ul. Dziesięcinny zaulek²⁰, wreszcie — reliktom dwóch pieców garncarskich odkrytych na Górze Starokijowskiej, na obszarze przylegającym do miejsca po Cerkwi Dziesięcinnej, datowanych nie wcześniej niż na XVII stulecie²¹.

„Opus mixtum” to czasopismo, nałamacz którego publikowane są w przeważającej mierze różnorodne materiały zabytkowe pochodzące z okresu od średniowiecza po początek wieku XX.

¹¹ Čmil' L., Hamajko N., Počinok E. 2017.

¹² Kłoczko L., Bredis N. 2016.

¹³ Maluk N. 2016, s. 164.

¹⁴ Čmil' L., Čekanov's'kij A. 2016.

¹⁵ Levčenko T., Koruś O. 2016, s. 243.

¹⁶ Žuruhina O. 2015.

¹⁷ Žuruhina O. 2014.

¹⁸ Počinok E. 2013.

¹⁹ Čmil' L. 2015.

²⁰ Levčenko T. 2014.

²¹ Čmil' L. 2014.

Informacje o nich często udostępniane są czytelnikom wkrótce po odkryciu; dziękuję temu są szybko upowszechniane i wprowadzane w obieg naukowy. Nieraz jest to jedyne źródło wiedzy na dany temat, również łatwo dostępne dla czytelnika spoza Ukrainy.

Karol Kollinger

(Warszawa; <https://orcid.org/0000-0002-4362-8338>)

BIBLIOGRAFIA

- Arhipova Êlizaveta. 2019. *Bronzovî svîtil'niki Desâtinnoî cerkvi v Kièvi*, „Opus mixtum”, nr 7, s. 16–29.
- Čekanovs'kij Andrij. 2019. *Znahîdki virobiv drîbnoî keramičnoî plastiki z rozkopok cerkvi Uspinnâ Bogorodici Pirogoši v Kièvi*, „Opus mixtum”, nr 7, s. 119–123.
- Čekanovs'kij Andrij. 2020. *Kahlî z kiïvs'kogo Mihajlivs'kogo Zolotoverhogo monastirâ na tli rozvitku kahlârstva XVI–XVII stolît'*, „Opus mixtum”, nr 8, s. 170–187.
- Černenko Olena. 2018. *Doslidžennâ pečî dlâ vipalu vapna na ditinci Černîgova (za materialami arheologičnih rozkopok 2017 roku)*, „Opus mixtum”, nr 6, s. 185–189.
- Čmil' Lesâ. 2014. *Gončarnî gorni na Starokiïvs'kij gori: do postanovki problemi*, „Opus mixtum”, nr 2, s. 154–163.
- Čmil' Lesâ. 2015. *Hudožnâ keramika Kièva XVI–XVIII stolît'*, „Opus mixtum”, nr 3, s. 140–146.
- Čmil' Lesâ, Čekanovs'kij Andrij. 2016. *Znahîdki drîbnoî keramičnoî plastiki z rozkopok 2016 roku v Kièvi na vul. Kirilivs'kij*, „Opus mixtum”, nr 4, s. 230–234.
- Čmil' Lesâ, Hamajko Natalâ, Počînok El'vira. 2017. *Faânsove virobništvo Mežîgir'â za arheologičnimi danimi*, „Opus mixtum”, nr 5, s. 227–236.
- Kločko Lûbov, Bredis Nataliâ. 2016. *Doslidžennâ tekstilû z rozkopok Desâtinnoî cerkvi (z kolekcii Nacional'ogo muzeû istorii Ukraïni)*, „Opus mixtum”, nr 4, s. 146–156.
- Levčenko Tetâna. 2014. *Faâns i farfor iz arheologičeskîh raskopok Desâtinnogo pereulka v Kieve*, „Opus mixtum”, nr 2, s. 192–199.
- Levčenko Tetâna, Korus' Olena. 2016. *Novî znahîdki farforo-faânsovogo posudu z Verhn'ogo Kièva*, „Opus mixtum”, nr 4, s. 235–244.
- Levčenko Tetâna, Križanovs'kij V'âčeslav. 2019. *Anglijs'kij faâns iz arheologičnih rozkopok po vul. Olesâ Gončara, 17–23 (m. Kiïv)*, „Opus mixtum”, nr 7, s. 124–126.
- Levčenko Tetâna, Križanovs'kij V'âčeslav, Ivanov Oleg. 2020. *Zahidnoœvropijs'kij farfor i faâns iz rozkopok po vul. Olegivs'kij (m. Kiïv)*, „Opus mixtum”, nr 8, s. 163–169.
- Malûk Nataliâ. 2016. *Dekorativnye èlementy kostûma iz tajnika Desâtinnoj cerkvi*, „Opus mixtum”, nr 4, s. 157–165.
- Počînok El'vira. 2013. *Sklo u skladi muzejnih kolekcij: problemi ta perspektivi*, „Opus mixtum”, nr 1, s. 43–46.
- Žuruhina Olena. 2014. *Morfologična ta tehnologična karakteristiki namista z pohovan' davn'orus'kogo času na teritorii Desâtinnoî cerkvi*, „Opus mixtum”, nr 2, s. 52–55.
- Žuruhina Olena. 2015. *Vizantijs'ke sklo z rozkopok Starokiïvs'koî gori*, „Opus mixtum”, nr 3, s. 119–129.
- Žuruhina Olena. 2017. *Davn'orus'ki sklâni lampi z arheologičnih rozkopok Kièva*, „Opus mixtum”, nr 5, s. 173–177.
- Žuruhina Olena. 2018. *Vikonne sklo davn'ogo Kièva (za arheologičnimi džerelami)*, „Opus mixtum”, nr 6, s. 145–152.
- Žuruhina Olena. 2019. *Sklâni kubki z davn'orus'kih pohovan' Kièva*, „Opus mixtum”, nr 7, s. 79–83.